

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ ЯК ЗАПОРУКА ЇХ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

FINANCIAL SUSTAINABILITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES AS A GUARANTEE OF THEIR EFFECTIVE FUNCTIONING

УДК 658.15:005

DOI: <https://doi.org/10.32843/infracruct59-22>**Шушкова Ю.В.**

д.е.н., доцент,
професор кафедри
фінансового менеджменту
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Іщенко В.А.

магістр
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Shushkova Yulia

Ivan Franko National University of Lviv

Ishchenko Veronika

Ivan Franko National University of Lviv

Одним із ключових векторів діяльності підприємства є забезпечення його фінансової стабільності, що перш за все залежить від того, наскільки підприємство є фінансово стійким. Отже, стаття присвячена дослідженню фінансової стійкості українських підприємств. Зокрема, у статті відображено підходи науковців до трактування поняття «фінансова стійкість підприємств», наведено основні її ознаки. Також представлено аналіз фінансової стійкості вітчизняних суб'єктів господарювання в динаміці за 2015–2019 рр. з використанням відносних коефіцієнтів фінансової стійкості, а саме коефіцієнта автономії (фінансової незалежності), коефіцієнта фінансової залежності, коефіцієнта забезпеченості власними обіговими коштами, коефіцієнта довгострокового залучення позикових коштів, коефіцієнта короткострокових запозичень та коефіцієнта маневреності власного капіталу. За результатами здійсненого розрахункового дослідження зроблено відповідні висновки про стан фінансової стійкості українських підприємств.

Ключові слова: фінансова стійкість підприємств, фінансовий стан, ознаки фінансової стійкості, коефіцієнти фінансової стійкості, власні та позикові кошти підприємства.

Одним из ключевых векторов деятельности предприятия является обеспечение

его финансовой стабильности, что прежде всего зависит от того, насколько предприятие является финансово устойчивым. Итак, статья посвящена исследованию финансовой устойчивости украинских предприятий. В частности, в статье отражены подходы ученых к трактовке понятия «финансовая устойчивость предприятий», приведены основные ее признаки. Также представлен анализ финансовой устойчивости отечественных субъектов хозяйствования в динамике за 2015–2019 гг. по использованию относительных коэффициентов финансовой устойчивости, а именно коэффициента автономии (финансовой независимости), коэффициента финансовой зависимости, коэффициента обеспечения ее собственными оборотными средствами, коэффициента долгосрочного привлечения заемных средств, коэффициента краткосрочных заимствований и коэффициента маневренности собственного капитала. По результатам осуществленного расчетного исследования сделаны соответствующие выводы о состоянии финансовой устойчивости украинских предприятий.

Ключевые слова: финансовая устойчивость предприятий, финансовое состояние, признаки финансовой устойчивости, коэффициенты финансовой устойчивости, собственные и заемные средства предприятия.

One of the key vectors of the enterprise is to ensure its financial stability, which mainly depends on how the enterprise is financially stable. Therefore, the article is devoted to the study of financial stability of Ukrainian enterprises. In particular, the article reflects the approaches of scientists to the interpretation of the concept of "financial stability of enterprises", presents its main features. Also, the analysis of financial stability of domestic economic entities in the dynamics for 2015–2019 using the relative coefficients of financial stability: the coefficient of autonomy (financial independence), the coefficient of financial dependence, and the coefficient of own working capital, the coefficient of long-term borrowing, the coefficient of borrowing short-term borrowings and equity maneuverability ratio. Based on the results of the calculation study, the relevant conclusions were made about the state of financial stability of Ukrainian enterprises. The aim of the article is to highlight the theoretical aspects of the concept of "financial stability", including interpretation, approaches to assessing the financial stability of enterprises, stages of assessing financial stability, analysis of financial stability of Ukrainian enterprises, and determining the role of financial stability in ensuring stable operation. Analysis of financial stability of enterprises is an integral element for assessing their performance and financial well-being, as it reflects the results of their current, investment and financial development, generates the necessary information field for investors, and indicates whether companies are able to meet their debts and obligations. The essence of financial stability is the effective formation, distribution and use of financial resources by enterprises. After analyzing both absolute and relative indicators of financial stability of Ukrainian enterprises, it can be noted that their financial stability is not high, as evidenced by the lack of working capital. It is worth noting that one of the reasons for inadequate financial stability is the economic conditions and economic environment, which is not stable and changes quite often in our country.

Key words: financial stability of enterprises, financial condition, signs of financial stability, coefficients of financial stability, own and borrowed funds of the enterprise.

Постановка проблеми. За сучасних умов господарювання, коли активно відбувається ринкова трансформація вітчизняних підприємств внаслідок постійного реформування бізнес-середовища, забезпечення належного рівня фінансової стійкості є запорукою фінансово-економічного благополуччя підприємства, адже саме від ефективного управління фінансовою стійкістю підприємства залежить його прибуткове функціонування, що є фундаментом для забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання як на внутрішньому ринку, так і на міжнародній арені.

Отже, актуальним є питання дослідження поняття «фінансова стійкість підприємств України», оскільки цей показник є одним із ключових у контексті оцінювання загального стану економіки та економічного потенціалу країни, а також візитівкою для інвесторів та стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження забезпечення фінансової стійкості підприємств зробили як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема Е. Альтман, М. Абрютіна, М. Баканов, І. Бланк, П. Буряк, О. Єфімова, М. Римар, А. Шеремет. Пізні

аспекти забезпечення фінансової стійкості підприємств висвітлено у працях таких учених, як Ю. Тютюнник, С. Матковський, О. Непочатенко, Б. Гринів, М. Білик, Н. Ситник, Ю. Шушкова. Незважаючи на велику кількість публікацій учених з цієї тематики, потребують подальших досліджень фактори, які впливають на загальну фінансову стійкість підприємств України, та аспекти управління фінансовою стійкістю підприємств. Також залишається відкритим питання здійснення якісного оцінювання фінансової стійкості підприємств. Отже, тематика є актуальною і потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теоретичних аспектів поняття «фінансова стійкість», зокрема трактування поняття, визначення підходів до оцінювання фінансової стійкості підприємств, розгляд етапів оцінювання фінансової стійкості, здійснення аналізу фінансової стійкості підприємств України, а також визначення ролі фінансової стійкості в забезпеченні стабільного функціонування підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасну економіку будь-якої держави неможливо уявити без існування підприємництва, яке виступає каталізатором її розвитку. Проте для того, щоб нарощувати економічний потенціал країни, підприємства мають бути конкурентоспроможними. Таким чином, постає питання про забезпечення позитивних значень показників фінансової стійкості підприємств, що є підґрунтям для їх успішного функціонування та розвитку.

В економічній літературі існують різні підходи до трактування поняття «фінансова стійкість підприємства», що свідчить про його багатогранність. Зокрема, Ю. Тютюнник визначає фінансову стійкість як здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу активів і пасивів

у мінливому економічному середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику [1].

С. Матковський наголошує на тому, що економічним змістом фінансової стійкості є забезпеченість запасів підприємства сталими джерелами їх формування, гарантована платоспроможність, незалежність від випадковостей ринкової кон'юнктури й поведінки партнерів [2].

О. Непочатенко зазначає, що сутність фінансової стійкості визначається ефективним формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів підприємства [3].

Б. Гринів під фінансовою стійкістю розуміє здатність підприємства здійснювати і розвивати свою діяльність в умовах конкуренції та ринкової нестабільності, зберігаючи задовільну структуру капіталу та динамічну фінансову рівновагу активів і пасивів, що забезпечує нормальну ліквідність, поточну й перспективну платоспроможність [4].

М. Білик розглядає фінансову стійкість як такий стан фінансових ресурсів підприємства, за якого раціональне розпорядження ними є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення процесу розширеного відтворення [5].

Проаналізувавши економічну літературу, ми можемо сформулювати узагальнене визначення фінансової стійкості підприємства. На нашу думку, фінансова стійкість підприємства характеризує такий стан підприємства за якого дотримується таке співвідношення власних і позичених коштів, яке дасть змогу підприємству зберігати фінансову рівновагу та ефективно функціонувати на ринку.

Оперуючи вищенаведеними визначеннями фінансової стійкості підприємства, можемо виокремити основні ознаки, притаманні їй (рис. 1).

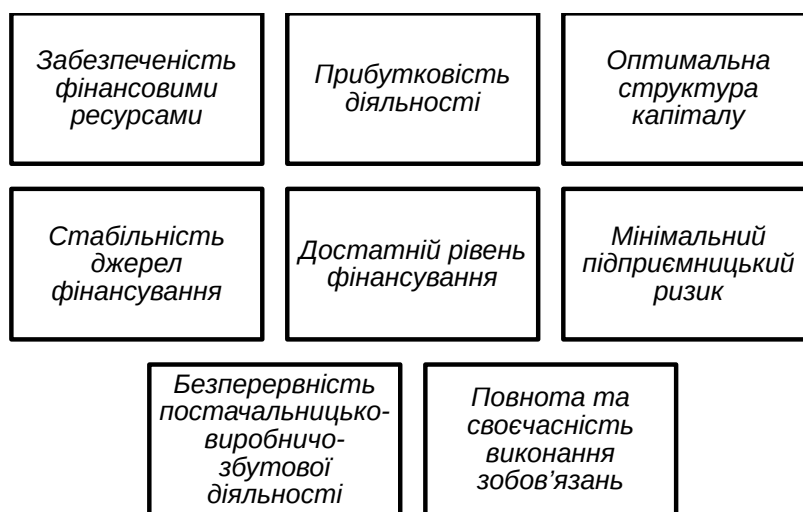


Рис. 1. Основні ознаки фінансової стійкості підприємства

Джерело: узагальнено авторами на основі джерела [6]

Спираючись на методологію аналізу фінансового стану підприємств, ми виділяємо такі етапи оцінювання фінансової стійкості:

- аналіз фінансової стійкості на основі розрахунку низки коефіцієнтів;
- визначення типу фінансової стійкості на основі розрахунку забезпеченості запасів джерелами їх формування [7].

Аналіз фінансової стійкості на основі розрахунку низки коефіцієнтів являє собою групу відносних показників, що вказують на рівень фінансових ризиків для підприємств та рівень їх залежності від позикового капіталу. Висока фінансова стійкість указує на здатність оперативно реагувати на зовнішні та внутрішні стреси без зниження фінансового та виробничого потенціалу суб'єкта господарювання [8].

Основні коефіцієнти для розрахунку фінансової стійкості підприємств відображено на рис. 2.

Визначення типу фінансової стійкості здійснюють за допомогою використання абсолютних показників. В їх складі зазвичай виділяють групу показників наявності джерел формування запасів і групу показників забезпеченості запасів джерелами їх формування. Джерелами покриття запасів насамперед є власні оборотні кошти, а

в разі їх нестачі використовуються довгострокові та короткострокові зобов'язання підприємства [2].

Отже, проаналізуємо фінансову стійкість підприємств України. Задля цього спочатку необхідно дослідити динаміку їх власних оборотних коштів.

Сума власних оборотних коштів підприємств – це показник, що вказує на ту частину оборотних активів суб'єктів підприємницької діяльності, яка може фінансуватися за рахунок власних фінансових ресурсів [9].

Розрахуємо наявність власних оборотних коштів підприємств України протягом 2015–2019 рр. Вихідні дані для розрахунку відображено у табл. 1.

Наявність власних оборотних коштів підприємств обчислюють як різницю між власним капіталом підприємств (першим розділом пасиву балансу) та їх необоротними активами (першим розділом активу балансу).

Середнє значення власного капіталу підприємств України мало тенденцію до збільшення. Власне, впродовж 2015–2019 рр. показник збільшився на 804 024,5 млн. грн.

Аналогічну тенденцію можна спостерігати з необоротними активами підприємств України. Протягом аналізованого періоду їх значення

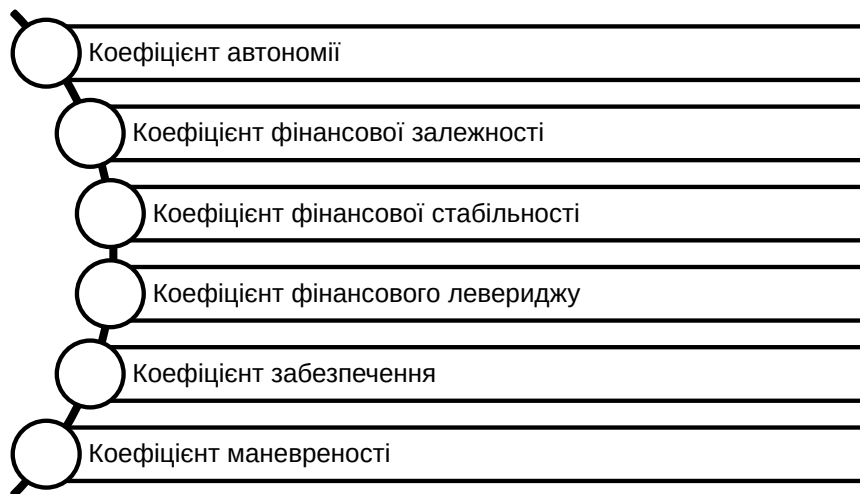


Рис. 2. Основні коефіцієнти для розрахунку фінансової стійкості

Джерело: складено авторами на основі джерела [12]

Таблиця 1

Вихідні дані для розрахунку наявності власних оборотних коштів підприємств України (2015–2019 рр.), млн. грн.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення 2019/2015 рр., +/-
Власний капітал	2 288 741,4	2 445 803,7	2 458 527,6	2 708 576,9	3 092 765,9	804 024,5
Необоротні активи	3 960 148,9	4 212 813,1	4 303 282,8	4 584 315,6	4 844 512,9	884 364
Наявність власних оборотних коштів (ВК – НА)	-1 671 407,5	-1 767 009,4	-1 844 755,2	-1 875 738,7	-1 751 747	-80 339,5

Джерело: складено авторами на основі джерела [10]

збільшилось на 884 364 млн. грн., а саме з 3 960 148,9 млн. грн. у 2015 р. до 4 844 512,9 млн. грн. у 2019 р.

Відповідно до проведених розрахунків, побудуємо графік, який продемонструє динаміку власних оборотних коштів підприємств України.

Аналізуючи дані рис. 3, маємо відзначити, що впродовж усього аналізованого періоду (2015–2019 рр.) спостерігається негативне значення показника власного оборотного капіталу суб'єктів підприємницької діяльності. Відсутність власного оборотного капіталу свідчить про те, що всі оборотні кошти підприємства сформовані за рахунок позикових джерел. Від'ємне значення коефіцієнта свідчить про зниження фінансової стійкості підприємств та є загрозою для їх нормальної діяльності.

Для комплексного оцінювання фінансової стійкості підприємства використовують спеціальні коефіцієнти, так звані відносні показники оцінювання фінансової стійкості.

Динаміку відносних показників фінансової стійкості підприємств України відображено у табл. 2.

Коефіцієнт автономії (незалежності) показує частку власного капіталу підприємств у загальній сумі коштів, авансованих у їх діяльність, та характеризує ступінь незалежності підприємств від зовнішніх запозичень [11]. Як бачимо з табл. 2, значення коефіцієнта автономії впродовж 2015–2019 рр. не відповідає нормативному. Протягом аналізованого періоду найбільше значення цього коефіцієнта було зафіксовано у 2015 р. (0,28), найменше – у 2016 р. (0,24). У 2017 та 2018 рр. значення коефіцієнта збільшилось на 0,01, становлячи 0,25. У 2019 р. значення показника покращилось, зокрема, зросло на 0,02. Відповідно, частка власних ресурсів становила лише 27% у загальній сумі фінансових ресурсів суб'єкта господарювання.

Коефіцієнт фінансової залежності є оберненим до коефіцієнта фінансової незалежності показником. Значення коефіцієнта за досліджуваний період (2015–2019 рр.) значно перевищує нормативне значення. Зокрема, у 2019 р. коефіцієнт фінансової залежності становив 0,73, тобто структура капіталу підприємств України на 73% складається з позикових коштів.

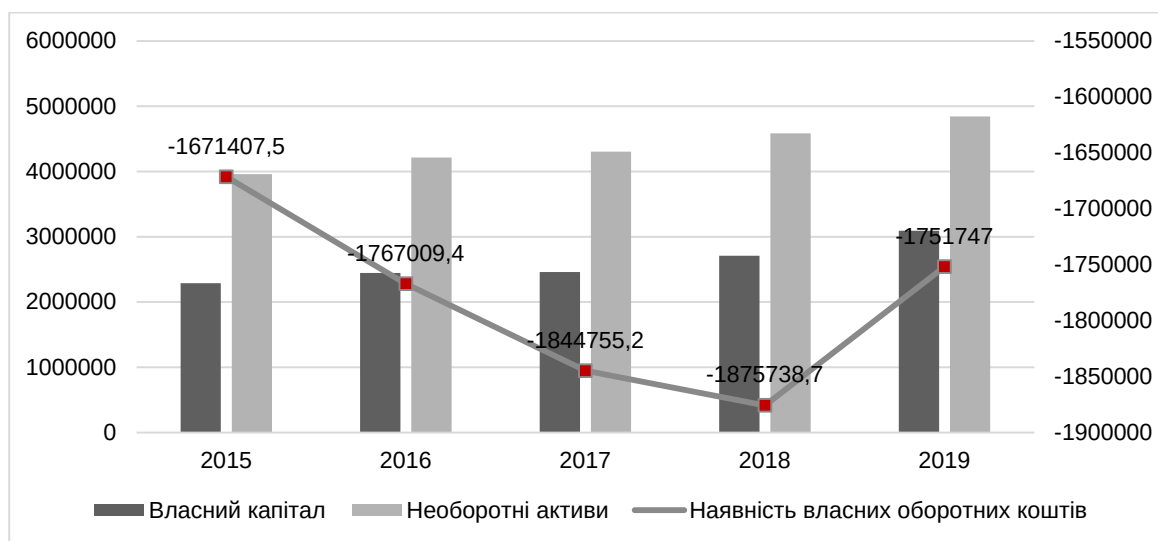


Рис. 3. Динаміка власних оборотних коштів підприємств України за 2015–2019 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерела [10]

Таблиця 2

Динаміка відносних показників фінансової стійкості підприємств України впродовж 2015–2019 рр.

Показник	Рік					Відхилення 2015/2019 рр., %	Нормативне значення
	2015	2016	2017	2018	2019		
Коефіцієнт автономії	0,28	0,24	0,25	0,25	0,27	-5,09	>0,5
Коефіцієнт фінансової залежності	0,72	0,76	0,75	0,75	0,73	2,01	<0,5
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	1,52	1,15	1,20	1,16	1,20	-21,37	>0,1
Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	0,42	0,41	0,41	0,39	0,35	-18,01	<0,2
Коефіцієнт короткострокової заборгованості	0,71	0,78	0,77	0,78	0,81	13,20	>0,5
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,56	0,42	0,44	0,43	0,47	-16,39	>0,4

Джерело: складено авторами на основі джерела [10]



Рис. 4. Структура власних та позикових коштів підприємств України впродовж 2015–2019 рр.

Джерело: складено авторами на основі джерела [10]

Графічно структура власних та позикових коштів підприємств України протягом 2015–2019 років відображена на рис. 4.

Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами окреслює ту частину оборотних активів підприємств, що фінансується за рахунок власного капіталу [11]. Цей показник протягом аналізованого періоду перебуває у межах свого нормативного значення, проте спостерігається загальна тенденція до його зниження.

Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів дає змогу оцінити частку позикових коштів під час фінансування капітальних вкладень [11]. Значення цього коефіцієнта впродовж досліджуваного періоду були вищими за нормативне. Це свідчить про посилення залежності підприємств від кредиторів у довгостроковій перспективі. Однак варто зазначити, що в динаміці значення коефіцієнта має тенденцію до зменшення й поступово наближається до нормативного.

Коефіцієнт короткострокової заборгованості обумовлює частку короткострокових зобов'язань підприємств у їх загальному обсязі зобов'язань. Протягом досліджуваного періоду питома вага короткострокових зобов'язань підприємств мала тенденцію до збільшення. Зокрема, у 2019 р. порівняно з 2015 р. значення показника зросло на 13,2%.

Коефіцієнт маневреності власного капіталу вказує на частку власних коштів, вкладених у оборотні активи. Значення показника протягом аналізованого періоду зменшилось на 16,32%, що свідчить про зниження мобільності власного оборотного капіталу.

Отже, виходячи з проведених розрахунків основних показників фінансової стійкості, зазначаємо, що фінансова стійкість підприємств України є доволі низькою. Основною причиною є досить

висока залежність суб'єктів господарювання від позикових коштів.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз фінансової стійкості підприємств є невід'ємним елементом оцінювання їх діяльності та фінансового благополуччя, адже відображає результати їх поточного, інвестиційного та фінансового розвитку, генерує необхідне інформаційне поле для інвесторів, а також вказує на те, чи здатні підприємства відповідати за своїми боргами і зобов'язаннями.

Сутність фінансової стійкості полягає в ефективному формуванні, розподілі та використанні фінансових ресурсів підприємствами.

Проаналізувавши як абсолютні, так і відносні показники фінансової стійкості підприємств України, зазначаємо, що їх фінансова стійкість не є високою, про що свідчить недостатність власного обігового капіталу. Варто зазначити, що одними з причин неналежної фінансової стійкості є умови господарювання та економічне середовище, яке не є стабільним та доволі часто змінюється у нашій державі.

Таким чином, можна сформулювати загальні рекомендації для нарощення фінансової стійкості підприємств України. Зокрема, це збільшення власних фінансових ресурсів, адже значення коефіцієнта залежності є доволі високими для аналізованого періоду і вказують на значну залежність підприємств від позикових ресурсів. Також підприємствам необхідно встановити оптимальне співвідношення власного й залученого капіталу, за якого вони б могли вільно та ефективно розпоряджатися фінансовими ресурсами та відповідати за своїми зобов'язаннями. Хоча такі рекомендації мають загальний характер, вони є доволі дієвими, адже дають змогу підприємствам будь-якої галузі забезпечити безперервний процес виробництва та реалізації продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тютюнник Ю. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. 815 с.
2. Матковський С. Статистика підприємств : навчальний посібник. Київ : Алерта, 2013. 560 с.
3. Нepochatenko O. Фінанси підприємств : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 328 с.
4. Гринів Б. Економічний аналіз торговельної діяльності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
5. Білик М. та ін. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 592 с.
6. Пігуль Н., Клименко А., Пігуль Є. Аналіз фінансової стійкості підприємств України. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 1 (12). С. 186–190. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/35.pdf.
7. Чергинець К. Фінансова стійкість підприємства: економічна сутність та методи оцінки. *Управління розвитком*. 2012. № 10. С. 51–54.
8. Донченко Т. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. С. 23–27. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3037/1/%D0%94%D0%9E%D0%9D%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf>.
9. Салун М., Матвієнко-Біляєва Г. Економічний аналіз: методичні рекомендації до самостійної роботи студентів спеціальності 051 «Економіка» першого (бакалаврського) рівня. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 37 с. URL: <https://cuti.cc/byKGP>.
10. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності. Економічна статистика. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Киш Л. Аналіз і прогнозування фінансової стійкості підприємства у сучасних умовах. *Сталій розвиток соціально-економічних систем* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2019. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/23820.pdf>.
12. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник / Н. Ситник, А. Стасишин, А. Гукалюк, О. Західна, О. Сич, Ю. Шушкова. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 845 с. URL: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Finansovyy-menedzhment-dodatky-2.pdf>.
3. Nepochatenko O. (2011) *Financy pidpriemstv: navch. posib.* [Enterprise finance: a textbook]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. 328 p. (in Ukrainian)
4. Hryniv B. (2011) *Ekonomichnyi analiz torhovelnoi diialnosti: navch. posib.* [Economic analysis of trade: a textbook]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. 392 p. (in Ukrainian)
5. Bilyk M. (2005) *Finansovyi analiz: navch. posib.* [Financial analysis: a textbook]. Kyiv: KNEU. 592 p. (in Ukrainian)
6. Pihul N., Klymenko A., Pihul Ye. (2019) Analiz finansovoi stiiikosti pidpryyemstv Ukrainy [Analysis of financial stability of Ukrainian enterprises]. *Priazovsky Economic Bulletin*, no. 1 (12), pp. 186–190. Available at: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/35.pdf.
7. Chehrynets K. (2012) Finansova stiiikist pidpryyemstv: ekonomichna sutnist ta metody otsinky [Financial stability of the enterprise: economic essence and evaluation methods]. *Development management*, no. 10, pp. 51–54.
8. Donchenko T. (2010) Teoretychni osnovy formuvannia mekhanizmu upravlinnia finansovoyu stiiikistiu pidpryyemstva [Theoretical bases of formation of the mechanism of management of financial stability of the enterprise]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, no. 1, pp. 23–27. Available at: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/3037/1/%D0%94%D0%9E%D0%9D%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf>.
9. Salun M., Matviyenko-Biliatyeva H. (2019) *Ekonomichnyi analiz: metodychni rekomendatsii do samostiinoi roboty studentiv spetsialnosti 051 "Ekonomika" pershoho (bakalavrskoho) rivnia* [Economic analysis: methodical recommendations for independent work of students of specialty 051 "Economics" of the first (bachelor's) level]. Kharkiv: KhNEU im. Kuznyetsa. 37 p. Available at: <https://cuti.cc/byKGP>.
10. Pokaznyky balansu pidpryyemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Indicators of the balance of enterprises by type of economic activity]. *Economic statistics*. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Kysh L. (2019) Analiz i prohnozuvannia finansovoi stiiikosti pidpryyemstva u suchasnykh umovakh [Analysis and forecasting of financial stability of the enterprise in modern conditions]. *III All-Ukrainian scientific-practical conference "Sustainable development of socio-economic systems"*. Available at: <http://repository.vsau.org/getfile.php/23820.pdf>
12. Sytnyk N., Stasyshyn A., Hukaliuk A., Zakhidna O., Sych O., Shushkova Yu. (2020) *Finansovyi menedzhment: navchalnyi posibnyk* [Financial management: a textbook]. Lviv, LNU im. Ivana Franko. 845 p. Available at: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Finansovyy-menedzhment-dodatky-2.pdf>.

REFERENCES:

1. Tiutiunnyk Yu. (2012) *Finansovyi analiz: navch. posib.* [Financial analysis: a textbook]. Kyiv: Znannia. 815 p. (in Ukrainian)
2. Matkovskiy S. (2013) *Statystyka pidpryyemstv: navch. posib.* [Enterprise statistics: a textbook]. Kyiv: Alerta. 560 p. (in Ukrainian)